

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/3, (2018 Yaz), ss. 161-186.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE PARLAMENTOSU'NUN SÜREKLİLİK İLKESİ: 10 KASIM 1938 ÖRNEĞİ

Murat Turan*

Öz

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde, Türkiye'nin dünyadaki algısı birçok unsurun birleşmesiyle oluşmuş bir çağrışım niteliğindedi: Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'si, Kemalist Türkiye, Modern Türkiye, Genç Türkiye, Yeni Türkiye gibi. Aralarında bazı ilgiler ve yakınlık bulunan bu kavramlar aslında tek bir kavramın ana çerçevesini oluşturmaktaydı: Parlamantonun 1920'den beri açık olması Türkiye hakkındaki tanımların temel içeriğini belirlemekteydi. Atatürk'ün vefat ettiği 10 Kasım sabahından itibaren TBMM Başkanlığı'na dünyanın her yerinden telgraf ve yazılar geldi. Bu bir anlamda, sürekli açık tutulan ve rejimin ana dayanağı olarak kabul edilen Türkiye Parlamentosu'na yönelik saygının ve övgünün belirtisiydi. Bu makalede hem TBMM Başkanlığı'na yurtdışından gönderilen telgraf ve yazılara, hem de Meclis'in süreklilik özelliğine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, 10 Kasım 1938, Tek Parti Dönemi.

THE PRINCIPLE OF SUSTAINABILITY OF THE TURKISH PARLIAMENT IN THE SINGLE PARTY PERIOD: THE NOVEMBER 10TH, 1938 EXAMPLE

Abstract

When Mustafa Kemal Atatürk passed away on November 10th, 1938, the perception of Turkey by the world was an association formed as a union of various elements: such as Mustafa Kemal Atatürk's Turkey, Kemalist Turkey, Modern Turkey, Young Turkey, New Turkey. These concepts which have some relevancies and similarities among them formed in fact the main frame of one single concept: The parliament being open since 1920, determined the content of the definitions about Turkey. Since the morning of

* Dr. (muratturan1923@hotmail.com).

November 10th when Atatürk passed away, telegrams and letters were sent to the Presidency of the Turkish Grand National Assembly from all over the world. This was an indication of the respect and praise to the Turkish Parliament which was held open constantly and was accepted as the anchor of the regime. In this article, both the telegrams and letters sent to the Presidency of the Turkish Grand National Assembly from abroad and the sustainability of the Parliament was given place.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Grand National Assembly, President of the Parliament Abdülhalik Renda, November 10th 1938, Single Party Period.

Giriş

Cumhuriyet'le birlikte yeni devlet anlayışı belirlendi ve modern siyasi kurumlar vasıtasıyla yönetim sistemi dönüştürüldü. Bu kurumlar içerisinde TBMM'nin konumu daha özel bir nitelik taşımaktaydı. Milli Mücadele sürecinin Meclis tarafından yürütülmüş ve başarıyla neticelendirilmiş olması bu niteliği belirlemekteydi. 2018 yılının Kasım ayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün 80. vefat yıl dönümüdür. Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni liderinin belirlenmesinde ve bir anlamda parlamenter rejimin süreklilik kazanmasında Meclis'in çalışmaları etkili olmuştur. Bu yazıda Türkiye Parlamentosu'nun bu süreci nasıl yönettiği ve bu geçiş sürecinin dünya siyasetinde nasıl algılandığı konusu incelenecektir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumu 1937'den itibaren iyice bozulmaya başlamıştı. Bu süreci en iyi takip eden isim Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'tı.¹ Soyak'ın anlatımına göre, 24-30 saat aralıksız çalışabilen ve yorgunluk göstermeyen Atatürk, bu tarihten sonra daha çabuk yorulmaya başlamıştı. Çankaya'daki yeni köşkte, ikinci kata çıkmak için bir asansör yapılmıştı.

¹ 1924'te Çankaya'da mutemet olarak çalışmaya başlayan Hasan Rıza Soyak, 1927'de Özel Kalem Müdürlüğü, 1932'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Vekilliği, 1934'te ise Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevine getirildi ve bu görevini Atatürk'ün vefatına kadar sürdürdü. Hasan Rıza Soyak'a ait üç eser mevcuttur. Bunlardan ilki 1964'te yayımlanan **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk** başlıklı eserdir. Soyak bu eserde anılarına yer vermeden, sadece Atatürk'ün hayatını işlemiştir. İkinci eser 1966'da yayımlanan **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri** başlıklı eserdir. Soyak bu eserde Atatürk'e ait anılarına da yer vermiştir. Bu son eser Soyak'ın vefatından üç yıl sonra **Atatürk'ten Hatıralar** ismiyle yayımlanmıştır. Bugün baskısı tekrarlanan ve araştırmacıların en fazla kullandığı eser budur. Bkz. Hasan Rıza Soyak, **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk**, Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık, 1964; Hasan Rıza Soyak, **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri**, Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık, 1966; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki özel dairesine de aynı şekilde asansör yaptırılmak zorunda kalınmıştı. Tarih Kurumu Kongresi'nin düzenlendiği Dolmabahçe Sarayı'nın büyük giriş salonuyla özel dairesi arasındaki mesafe 100-150 metre olmasına rağmen artık buraya bile otomobille gidip geliyordu. Sık sık ateşleniyor, burnu kanıyor ve gündün güne bitkin düşüyordu. Bu durum ileride ortaya çıkacak ağır bir hastalığın belirtileriydi. Atatürk hastalığının mahiyetini iyi bilmesine rağmen gayet sakindi ve çalışmaya devam ediyordu. Ancak 1938'in yaz aylarına gelindiğinde, hastalığın şiddeti iyice arttı ve Kasım ayında en son safhaya girildi. 10 Kasım sabahında Dolmabahçe Sarayı'nda şunlar yaşandı:

"1938 yılı Kasım ayınının 10'uncu günü saat 9.00.

Türk Vatanının Kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu, Eşsiz İnkılâpçı ve beşerin Müstesna Evlâdı Büyük insanın fena âleminde ancak 5 dakikası kalmıştır; gözleri kapalıdır; göğsü mütemadiyen inip, çıkmaktadır. Odada ve bütün Sarayda derin ve ruhani bir sükût hüküm sürüyor. Sağ tarafta başucunda Operatör Mim Kemal duruyor; Dr. Kâmil Berk başını onun omuzuna dayanmış, hıçkırıyor...

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden kendinden geçmiş, odanın içinde telaşlı adımlarla durmadan dolaşiyor; hem ağlıyor, hem de mütemadiyen: "Aman Yarabbi!" diye mırıldanıyor.

Ben yatağın sol tarafında ayakta duruyorum; yanımda Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe var. Her tarafım uyuşmuş, bütün duygularım donmuş bir halde, o güzel, o nurlu çehreye dalmış, bakıyorum. Hazin sessizlik içinde kulağıma yalnız Dr. Mehmet Kâmil ve Prof. Akil Muhtar'ın hıçkırıkları çarpıyor.

Saat tam 9'u 5 geçiyor. Birdenbire gözleri açılıyor, dikkat ediyorum: Gök mavisi gözlerinde hâlâ bildiğimiz çelik parıltıları ışıdamaktadır. Bir an sert bir hareketle başını sağa çeviriyor. Bana öyle geliyor ki, bu hareketiyle etrafındakilerin şahuslarında ilahî bir aşk ile bağlandığı ve inandığı aziz milletini son defa askerce selamlamaktadır.

Birkaç saniye sonra o Azametli Varlık, milletinin kalp ve idrakiyle beşer tarihindeki ölümsüz hayatına göçmüş bulunuyordu. Ben de artık hıçkırıklarımı zapt edemedim; yatağa dönüp diz çöktüm, sağ elini ellerimin içine aldım, öptüm ve yüzüme, gözüme sürdüm. Bu sırada Operatör Mim Kemal gözlerini kapatıyor, Mehmet Kâmil de çenesini bağlıyordu. Yerimden kalktım, yapılacak vazifelerim vardı; göz yaşlarımı sildim ve odadan çıktım..."²

² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.679-731.

Atatürk'ün vefat etmesi dünyanın gündemini bir anda değiştirdi.³ Vefat haberi herkesi derinden sarstı. Ancak konunun önemli olan bir başka yönü daha vardı: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun vefat etmesi, yönetim sisteminde ciddi bir krize neden olabiliyordu. Çünkü 1937-1938 aralığında yönetici kadro içerisinde bir takım ayrışmalar yaşanmıştı. 1937'de Başbakanlığın İsmet İnönü'den alınıp, Celal Bayar'a verilmesi bu ayrışmaları daha belirgin hale getirmişti. İnönü bu süreçte İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından siyasal yaşamın dışına çıkarılmak istenmekteydi. Öyle ki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bir ara İnönü'ye, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği görevini teklif edebilmişti. 11 Kasım'da Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, yeni hükümeti kurma görevini tekrar Celal Bayar'a verdi. Ancak kurulacak olan hükümette İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a yer verilmemesini özellikle istedi. Gelişmeler İnönü'nün öngördüğü şekilde neticelendi ve İçişleri Bakanlığına Refik Saydam, Dışişleri Bakanlığına ise Şükrü Saraçoğlu getirildi.⁴

TBMM 11 Kasım'da çok önemli bir mesaiye başladı. Her hangi bir erteleme durumu oluşmadan yeni Cumhurbaşkanının bir an önce seçilmesi gerekiyordu. Bu

³ Dünya basınında Atatürk'ün vefatından söz eden haber başlıklarından bir kısmı şöyleydi: "Kemal Öldü/Gazi Kemal Atatürk: Türkiye'nin En Büyük İnsanı" (*Afton Bladet*, Danimarka), "Türkiye'yi Bağımsızlaştıran ve Çağdaşlaştıran Kemal Atatürk Öldü" (*Ny Herald Tribune*, ABD), "Kemal Atatürk Öldü", (*The Times*, İngiltere), "Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Ölümü" (*Le Figaro*, Fransa), "Modern Türkiye'nin Kurucusu Atatürk Öldü" (*Corriera Della Sera*, İtalya), "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Öldü" (*L'osservatore Romano*, Vatikan), "Mustafa Kemal: Türklerin Babası ve Yeni Türkiye" (*L'indpendance Belge*, Belçika), "Kemal Atatürk'ün 59 Yaşındaki Ölümü" (*Neues Wiener Journal*, Avusturya), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkanı Öldü" (*Il Diluvio*, İspanya), "Kemal Atatürk Öldü" (*Pesti Hirlap*, Macaristan), "Modern Türkiye'nin Kurucusu Dün Vefat Etti" (Lietuvos Aidas, Litvanya), "Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün Ölümü" (*Gazete Polska*, Polonya), "Yeni Türkiye'nin Yaratıcısı Atatürk Vefat Etti" (*Prager Tagblatt*, Çekoslovakya), "Kemal Atatürk'ün Vefatı" (*The Irish Times*, İrlanda), "Kemal Atatürk Öldü" (*Universul*, Romanya), "Türk Milletinin Büyük Reformcusunun Ölümü" (*Politika*, Yugoslavya), "Kemal Atatürk'ün Vefatı" (*Komsomolskaia Pravda*, SSCB), "Kemal Atatürk'ün Ölümü" (*Cape Times*, Güney Afrika), "Kemal Atatürk, Asker ve Devlet Adamı" (*Egyptian Gazette*, Mısır), "Türkiye'nin Güçlü Adamı Öldü" (*Toronto Daily Star*, Kanada), "Türklerin Babası Kemal Atatürk Öldü" (*Excelsior*, Meksika), "Bozkurt Ankara'da Öldü" (*Buenos Aires Herald*, Arjantin), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Kemal Atatürk Öldü" (*El Mercurio*, Brezilya), "Diktatör Öldü" (*The Havana Post*, Küba), "Modern Türkiye'nin Kurucusu ve Yöneticisi Öldü" (*Daily Gleaner*, Jamaika), "Türkiye Cumhurbaşkanı İstanbul'da Öldü" (*The China Press*, Çin), "Modern Türkiye'nin Kurucusu Son Savaşında Yenildi" (*The Japan Times*, Japonya), "Kemal Atatürk-Diktatör ve Reformcu" (*The Statesman*, Hindistan), "Modern Türkiye'nin Yaratıcısı Öldü" (*Malaya Tribune*, Singapur), "En Asil Türk Vefat Etti" (*The Herald*, Avustralya), "İyi Diktatör" (*The Evening Post*, Yeni Zelanda). Bkz. Nuri Mehmet Çolakoğlu, *Kasım 1938, Dünya Basınında Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s.320-322.

önemli süreci yöneten kişi Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'ydı.⁵ Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş bir isim olan Renda, aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin en uzun süre -1935'ten 1946'ya kadar- Meclis Başkanlığı görevi yapan isimiydi.⁶ Renda, Atatürk'ün naaşının 1938'de Ankara Etnografya Müzesi'ne ve 1953'te Anıtkabir'e naklinde görev almış önemli bir siyasetçiydi.⁷ Deneyimli bir isim olan Renda'yı 11 Kasım 1938 sabahında büyük bir sorumluluk beklemekteydi: 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre mevcut Cumhurbaşkanı eğer ki hastalık, vefat ve istifa gibi sebeplerle görevini yapamaz olursa, bu vazife Meclis Başkanına geçmekteydi. Başkanın diğer bir görevi de Meclisi bir an önce toplayıp yeni Cumhurbaşkanı seçtirmektir. Yeni Cumhurbaşkanı'nun olabildiğince çabuk seçilmesini sağlamak aslında anayasal bir zorunluluktur. Meclis, anayasanın ön gördüğü biçimde 11 Kasım Cuma günü Renda'nın başkanlığında toplandı. Ankara Milletvekili ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ün vefat ettiğine dair Başbakanlık tezkeresi okunduktan sonra Meclis Başkanı Renda şu konuşmayı yaptı:

“Çok sayın arkadaşlarım, Büyük Halâskârımızın ölümünden hepimizin ve bütün milletin duyduğu elemi ne kadar büyük ve derin olduğunu dünden beri gerek kendimizde ve gerek millette gördüğümüz büyük acılarla anlıyoruz. Bugün burada bunun

⁵ Abdülhalik Renda, 1881'de Yunanistan sınırları içindeki Yanya'da doğdu. 1906'da Tepedelen, 1907'de Maçova, 1908'de Pogon, 1909'da Delvine Kaymakamlıklarında bulundu. Delvine'de iken iki kez Berat Mutasarrıflığı'na, 1911'de Kavala Kaymakamı iken Çamlık ve Ergeri Mutasarrıflığına vekâlet etti. Bir süre açığa alındıktan sonra 1913 tarihinde Siirt Mutasarrıflığı'na, 1914 tarihinde Bitlis Valiliği'ne atandı. 1915'te atandığı Kastamonu Valiliği'ne başlamadan Halep Valiliği'ne tayin edildi. 1917'de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı'na, 1918'de yeniden Halep Valiliği'ne atandı. Halep'in işgali üzerine 1918'de Hüdavendigâr Valiliği'ne getirildi ve göreve gitmeden Damat Ferit Hükümeti'nce azledildi. İstanbul'a gelince tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğü'ne kapatıldı. Burada altı ay kaldıktan sonra Malta'ya sürüldü. Malta dönüşünde sırasıyla, 1922'de İktisat Vekâleti Müsteşarlığı'na, 1922'de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı'na, 1922'de Konya, 1922'de İzmir Valiliği'ne atandı. İzmir Valisi iken, TBMM'nin II. döneminde, Çankırı'dan milletvekili seçildi. 1923'te Meclis'e katıldı ve III., IV., V. dönemlerinde Çankırı'dan milletvekili oldu. Maliye Vekilliği, Müdâfaa-i Milliye Vekili ve Bahriye Vekili gibi üst düzey yönetimlerde görevler aldı. 1935-1946 yıllarında TBMM Başkanlığı yaptı. Fransızca, İngilizce, Rumca ve Bulgarca dillerini bilmekteydi. 1957 tarihinde vefat etti. Bkz. **TBMM Albümü 1920-1950**, Cilt:1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.236.

⁶ İkinci Meclis binasının yetersiz kalması nedeniyle 1937'de TBMM'nin bugün çalışmalarını sürdürdüğü üçüncü binasının yapımına karar verildi. Ancak yeni binanın inşaatına ancak Atatürk'ün vefatından sonra başlanabildi. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, 26 Ekim 1939'da yeni Meclis'in temeline ilk harcı koyan isimdi. Bkz. **TBMM Binaları**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s.16-18.

⁷ Alev Özbil, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının Cenaze Merasimleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl:2012, Cilt:11, Sayı:22 İstanbul, s.23-61; Hakan Uzun, “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:43, Ankara, 2009, s.531-553.

için çok söz söylemek imkânı, Teşkilâtı Esasiye Kanununun bize emrettiği bir vazife dolayısıyla yoktur. Bunun başka bir güne talikına müsaadenizi rica ederim. Teşkilâtı Esasiyenin emrettiği vazifeyi ifa etmek, o da bizim için büyük bir vecibedir.”⁸

Bu konuşmanın hemen ardından Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun 34. maddesine dayanılarak, Cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi. Oylamaya 348 milletvekili katıldı ve 348 oyla Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı seçildi.⁹ İnönü oylama esnasında Meclis’te değildi. Kendisine haber verilmek ve yemine davet edebilmek üzere oturuma 20 dakika ara verildi. Renda, İnönü’nün Çankaya’daki evine bizzat gidererek seçim sonucunu kendisine bildirdi. Bunun üzerine İnönü, Renda ile birlikte saat 12’de Meclis’e geldi.¹⁰ Oturum 12.10’da yeniden açıldığında İnönü, Meclis’in “çoşkun tezahüratı, sürekli ve şiddetli alkışları arasında” Başkanlık kürsüsüne gelip yemin metnini okudu.¹¹ İnönü daha sonra teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında devletin en yüksek vazifesi olan Cumhurbaşkanlık yetkisini kendisine veren Meclis üyelerine şükranlarını sunduktan sonra Türk milletinin en feyizli hazinesinin Büyük Millet Meclisi olduğunu, geçmişte büyük zorlukların üstesinden gelmiş olan Meclis’in gelecekte de büyük başarıların kaynağı olacağını belirtip konuşmasını sonlandırdı.¹²

İsmet İnönü’nün bazı çevrelerin engelleme çabalarına rağmen Cumhurbaşkanlığı’na seçilebilmesinde, 25 Ekim 1937’de Başvekillikten ayrıldıktan sonra devletin yönetim kadrolarında ve parti içinde büyük değişikliğe gidilmemiş olması etkili olmuştur. İnönü bu tarihten itibaren sadece Malatya mebusu olarak siyasal yaşamına devam etse de 14 yıl boyunca Başvekillik yapmış bir isim olmasından dolayı ordu ve bürokrasideki gücünü muhafaza edebilmişti. İnönü aslında 11 Kasım 1938’de yeni Cumhurbaşkanını seçecek olan TBMM üyelerini bizzat Atatürk’le beraber kararlaştırmıştı.¹³ CHF nizamnamesine göre Fırkanın mebus namzetlerinin belirlenmesinde Umumi Reislik Divanı karar verecek ve Umumî

⁸ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, V.Devre, Cilt:27, İçtima:4, TBMM Yayınları, Ankara, s.16.

⁹ İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı seçilmesini günlüğüne şu şekilde not etti: “Meclis çılgın bir halde. 24 saat güç sabretti. Müttefikan beni Reisicumhur intihap ettiler, iktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti.” Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.621.

¹⁰ Bilal Şimşir, **10 Kasım Günlüğü**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014, s.172.

¹¹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, V.Devre, Cilt:27, İçtima:4, TBMM Yayınları, Ankara, s.17.

¹² **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, V.Devre, Cilt:27, İçtima:4, TBMM Yayınları, Ankara, s.18.

¹³ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.169-220.

Reis tarafından kamuoyuna duyurulacaktı.¹⁴ Bu konudaki çalışmalar 1-4 Şubat 1935 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldıktan sonra nizamnamede de belirtildiği gibi Atatürk tarafından kamuoyuna duyuruldu. Beşinci Meclis'te (1935-1939) yer alan 444 kişinin % 33.1'i İkinci Meclis'te (1923-1927), % 47.5'i Üçüncü Meclis'te (1927-1931), % 61.7'si ise Dördüncü Meclis'te (1931-1935) mebusluk yapmış isimlerdi. Bu 444 kişinin % 67.3'ü ise Altıncı Meclis'e (1939-1943) yeniden seçilebilmiş kişilerdi. Tek parti döneminde mebusluk görevinde bulunan 1.037 kişi, bütün Meclis'lerde (1923, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943) görev alıp ortalama 2, 3 kez seçilmiş isimlerdi. 1.037 milletvekilinin % 43.8'i tek parti dönemindeki meclislerden sadece birinde yer almış, iki kez seçilenlerin oranı % 21.2, üç kez seçilenlerin oranı % 14.1, dört kez seçilenlerin oranı % 7.0, beş kez seçilenlerin oranı ise % 6.6'dır.¹⁵ Tek parti döneminde Meclis'te görev almış mebusların üçte ikisinden fazlasının her dönem Meclis'te görev almış isimlerden oluştuğu söylenebilir.¹⁶ İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde TBMM'nin bu özelliği etkili olmuştur.

TBMM asıl olarak yeni devleti ve Cumhuriyeti ifade eden en önemli kurumdu. Meclis'in önemine vurgu yapılması aslında devletin devamlılığı konusundaki kaygılara verilen bir yanıt niteliğindedir. Başbakanlığın yayımladığı Atatürk'ün vefatıyla ilgili tezkerede benzer biçimde Cumhuriyet Türkiye'sinin sürekliliği ele alınmaktaydı.¹⁷ Aynı şekilde kürsüde konuşan birçok milletvekili de Meclis'in/Devletin devamlılığı konusunda bir takım açıklamalarda bulundu.¹⁸

TBMM'nin Süreklilik İlkesi: İstimrâr

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da "fevkalâde salâhiyetli bir Meclis" kurulduktan sonra Meclis üstünlüğü, hükümet kurma zorunluluğu, Meclis'e karşı sorumlu hükümet, Meclis Başkanının hem yasamanın hem de hükümetin başı olması gibi uygulamalara geçildi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda "Türkiye Devleti, Büyük Milleti Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır" denilerek bir anlamda egemenliğin millete geçtiği ve doğrudan Meclis tarafından temsil olunduğu ifade edilmekteydi.

¹⁴ CHF Nizamnamesi ve Programı (Fırkanın 10 Mayıs 1931'de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir.), TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s.6.

¹⁵ Demirel, a.g.e., s.319-332.

¹⁶ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Pres, Cambridge, 1965, s.186-191.

¹⁷ Soyak, a.g.e., s.730-731.

¹⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, V.Devre, Cilt:27, İçtima:4, TBMM Yayınları, Ankara, s.23.

Devlet sistemi üç temel üzerine inşa edilmişti: Büyük Millet Meclisi, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, İcra Vekilleri Heyeti. 1920-1923 döneminde Meclis hükümeti sistemi uygulandı ve Meclis'in sürekli olarak açık tutulması gerektiği vurgulandı. Meclis üstünlüğü ve kuvvetler birliğinin savunulması neticesinde, devlet gücü Meclis'te yoğunlaştı ve yürütmenin alacağı kararlarda Meclis'ten yetki alması gerekliydi. Bu dönemde parlamenter rejimlerdeki gibi bir devlet başkanı elbette yoktu. Ancak Meclis Başkanı devlet başkanına ait bütün görevleri yerine getirebilmekteydi. Meclis Başkanının, Vekiller Heyeti'nin kararlarını onaylaması aslında devletin temsili manasına gelmekteydi. Meclis Başkanı Başkumandanlık yetkisini Meclis adına kullanmaktaydı. Başkumandanın yöneteceği askeri gücün adı "Büyük Millet Meclisi Orduları" adını taşımaktaydı. Bütün askeri kademelerin atamalarıyla ilgili kararlar Meclis'in görev alanı içerisindeydi.¹⁹

Milli Mücadele döneminin anayasası olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, mutlak yetkilere sahip bir Meclis'in anayasasıydı. Anayasada Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetildiği belirtildi. Büyük Millet Meclisi seçimlerinin iki senede bir yapılacağı ve yeni hükümetin göreve başlamasına kadar geçen sürede eski hükümetin görevine devam edeceği vurgulandı. Anayasada Büyük Millet Meclisi'nin "davetsiz içtima" edeceğinin ifade edilmesinin temel sebebi, Meclis heyetinin istimrâr/süreklilik ilkesini savunmasıyla ilgilidir.²⁰

Cumhuriyet kurulduktan sonra Meclis'in yönetim içindeki etkisi daha da belirginleşti. 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda, Meclis üstünlüğü ve Cumhuriyet rejiminin sürekliliği bir kez daha vurgulandı. Egemenlik artık millettaydi ve bu gücü sadece Meclis kullanabilirdi. Anayasadaki Cumhuriyet maddesinin değiştirilmesinin teklif edilmesi dahi mümkün değildi. Meclis'in sürekliliği ve toplantıların kesintiye uğramayacağı konusundaki maddeler 1924 Anayasası'nda yer buldu.²¹ Aslında kongreler dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluşu arasındaki gelişmelere bakıldığında, Meclis'in üstünlüğü ve sürekliliği konusundaki hazırlıkların aşamalı olarak ilerlediği görülür: Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebusan, Misak-ı Milli, Büyük Millet Meclisi, Meclis Hükümeti Sistemi, Başkomutanlık Kanunu, Büyük Millet Meclisi Orduları gibi... Bir önceki rejimde en önemli meşruiyet

¹⁹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.197-231.*

²⁰ *Düster, Üçüncü Tertip*, Cilt:1, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s.196.

²¹ Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.79-82.

göstergesi hanedan iken, Cumhuriyet Türkiye'sinde bunun yerini Büyük Millet Meclis'i aldı. Atatürk açısından Büyük Millet Meclisi tarihsel olarak birçok görevi yerine getirmiş önemli bir kurumdur: Türkiye'nin yazgısında tek yetki ve güç sahibi olan Büyük Millet Meclisi'ydi, Büyük milli sorunlar ancak Büyük Millet Meclisi'nde çözümlenmiş, gelecekte de yalnız oradan kesin önlemler alınabilecekti.²²

İki Savaş Arası Dönemde Parlamenter Demokrasilerin Gerileyişi

1919 Versay Antlaşması ile başlayan barış süreci, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte geçerliğini yitirdi. Birinci savaşın bıraktığı miraslar, ikinci savaşın çıkışını bir anlamda kolaylaştırmış oldu.²³ Bununla birlikte 1930'lardan itibaren tüm dünyada parlamento, demokrasi ve seçim gibi kavramlar ağır eleştirilere uğradı.²⁴ Parlamenter egemenlik ve liberal kurumlar etkisini iyice yitirdi ve de Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde totaliter rejimler kuruldu. Almanya'nın 1936'da revizyonist politika izlemesi aslında farklı bir döneme geçildiğine işaret etmekteydi.²⁵

Militarizm, 1930'lardan itibaren parlamentarizme hakim geldi ve dünyadaki parlamentoların birçoğu feshedildi. Parlamentolardan ikisi 1920'li yıllarda, altısı 1920'den sonra, dokuzu da 1930'dan sonra ortadan kalktı. 1920'lerde otuz beşten fazla seçilmiş yönetim sistemi varken, bu sayı 1938'de on yediye kadar düştü. 1944'e gelindiğinde altmış dört devletten sadece on ikisi bu sistemle yönetilmekteydi.²⁶ İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre ve İskandinav ülkeleri dışında parlamenter yönetimlerin sürdüğü devletler azdı.²⁷ Demokratik yönetimlere sahip ülkeler ise şunlardı: Avustralya, Belçika, Kanada, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İrlanda, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri. Otoriter yönetimlerin

²² **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, s.192.

²³ A.J.P. Taylor, **İkinci Dünya Savaşının Kökenleri**, Çeviren: Hakan Abacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s.49-74.

²⁴ Juan Jose Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çeviren: Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s.240.

²⁵ "Almanya Ren Bölgesini İşgal Etti", **Ayın Tarihi**, 1-31 Mart 1936.

²⁶ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, Aşırıyıklar Çağı (1914-1991)**, Çeviren: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s.136-148.

²⁷ Francesco Nitti, "Demokrasiye Hücumlar", **Fikir Hareketleri**, Yıl:4, Cilt:8, Sayı:191, 19 Haziran 1937, s.130.

iktidarda olduğu ülkeler ise şöyleydi: Avusturya, Bulgaristan, Estonya, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Romanya, İspanya ve Yugoslavya.²⁸ Türkiye'yi otoriter devletler listesine dahil etmek mümkündür.

Kolonilerden oluşan dünyanın geri kalan kısmındaki yönetimler liberal anayasalardan uzak rejimlerdi. Türkiye'nin yakın komşusu olan Balkanlar diktatörlüklerin en yaygın olduğu alanlardan biriydi. Balkan demokrasileri özellikle de 1929'dan sonra ardı ardına zayıfladı ve yerlerini otoriter rejimlere bıraktı. Örneğin Ahmet Zogu kendini 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de ise kral ilan etti. Yugoslavya'da 1929'dan itibaren I. Aleksandar'ın krallığında diktatörlük kuruldu. Bulgaristan, 1935'ten itibaren Kral Boris'in otoritesinde yönetildi. Romanya'da Kral Karol'un, Yunanistan'da ise General Metaxas'ün diktatörlükleri hakim oldu. 1928'de Venizelos'la birlikte demokratik bir yönetime geçen Yunanistan, 1929'dan sonra siyasal bir çöküntü yaşandı: General Kondilis parlamentoyu kapattı ve cumhuriyete son vererek rejimi monarşiye çevirdi.²⁹

1918-1939 aralığında Avrupa devletlerinde çok fazla iktidar değişikliği yaşandı. Bu devletlerin birçoğunda nispi temsil sisteminin uygulanması sebebiyle çok partili meclisler kuruldu. Bu da doğal olarak hükümetlerin uzun ömürlü olmasını zorlaştırdı. 1918'den sonra kurulan hükümetlerin ortalama ömrünün bir yılı geçtiği ülke hemen hemen yok gibiydi. Almanya ve Avusturya'daki hükümetlerin ortalama ömrü sekiz ay iken, İtalya'da beş ay, 1931'den sonraki İspanya'da ise dört aya kadar düştü. Fransa'da 1870-1914 döneminde on ay kadar olan ortalama hükümet süresi, 1914-1932 aralığında sekiz aya, 1932-1940 aralığında ise dört aya kadar indi.³⁰

Türkiye Parlamentosu'nun Algılanma Biçimi

1930'larda parlamenter demokrasilerin büyük çoğunluğu çöktü, meclisler kapandı ve yerine totaliter rejimler kuruldu.³¹ Katılımcı demokrasi sorunu tüm

²⁸ Michael Mann, **Faşistler, Faşizm İncelemeleri**, Çeviren: Ulaş Bayraktar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.82.

²⁹ Zafer Toprak, **Bir Yurttaş Yaratmak: Muasır Bir Medeniyet İçin Seferberlik Bilgileri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

³⁰ Mark Mazower, **Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s.37-40.

³¹ Murat Turan, **CHP Yönetiminin Dünya Partisiyle İlişkileri -Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler- (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2017, s.27-40.

dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanmaktaydı. Uygulanan seçim yasası 1877 tarihliydi ve iki dereceli bir sistemdi. Halk ikinci seçmenleri seçiyor, ikinci seçmenler ise milletvekillerini belirliyordu. İkinci seçmenler CHP üyesi olduğundan, sadece parti üyelerine oy vermek zorundaydı. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe veya milletvekilliğine aday olanların seçilme şansı bulunmuyordu.³² Milletvekili adaylarını belirleyen birim CHP Genel Başkanlık Divanı'ydı. Atatürk burada alınan kararlarda etkiliydi. Seçim yasasının iki dereceli sistem olmasına rağmen, seçimler her dört yılda bir düzenli olarak yapılmaktaydı.³³ Cumhuriyet Türkiye'si, bu yıllarda seçimlerle yenileyip açık tuttuğu parlamentosuyla "otoriter-modernist" bir ülke konumundaydı.³⁴

Parlamentoyu sürekli olarak açık tutmaya özen gösteren Atatürk ve İnönü, militarizmi ülkenin yönetim sistemi haline getirmeye çalışmadı. Söylemlerinde askeri zaferlerle dolu yakın geçmişin yüceltilmesi yer bulmadı. Subay rütbesine bile sahip olmayan liderlerin üniforma ve çizme giydiği 1930'lar dünyasında, asker yetişmiş ve büyük başarılarla imza atmış bu iki ismin sivilleşmeye özen göstermesi önemlidir.³⁵ Türkiye bu yıllarda militarist yönetime geçmeyen ve parlamenter sistemini koruyan sayılı devletlerden biridir.

1920'den beri sürekli açık tutulan ve rejimin en önemli unsuru kabul edilen Türkiye Parlamentosu, yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilme sürecini iyi yönetmişti. Meclis'in çalışmalarına devam etmesi üç noktada önem taşımaktaydı: 1876'dan beri oluşan Türk parlamenter geleneğinin devamı sağlandı, olası bir devlet krizi engellendi, seçimin çabuk neticelenmesi Türkiye'de parlamenter sisteminin yerleştiği yönündeki genel izlenimi kuvvetlendirdi. Örneğin İngilizlerin Türkiye için hazırladığı 1938 tarihli yıllık raporda parlamenter sistemden şu şekilde söz edilmekteydi:

*"Atatürk'ün halefinin çabucak seçilmesi ve iktidar devrinin yumuşak biçimde gerçekleştirilmesi, Cumhuriyet kurumlarının istikrarına alamettir."*³⁶

10 Kasım'da Atatürk'ün vefat ettiği duyulduğu andan itibaren yurtdışındaki bazı parlamentolarda bu konuda bir takım konuşmalar yapıldı. Belçika, Macar

³² Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Sayı:64, Nisan 1999, s.21-31.

³³ İhsan Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.453-465.

³⁴ Zafer Toprak, "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946", **Toplum ve Bilim**, Sayı:100, Bahar 2004, s.84-99.

³⁵ Murat Belge, **Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.609-610.

³⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.502-503.

ve İran Meclislerinde yapılan konuşmalara ait metinler, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Meclis Başkanlığı'na sunuldu. Meclis Başkanı Renda bu konuşmaların Meclis kürsüsünden okutulmasını sağladı.³⁷ Dışişleri Bakanlığı'nın Meclis Başkanlığına sunduğu bu üç yazı dışında doğrudan Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'ya gönderilen 10-15 Kasım 1938 tarihli taziye telgrafları ve yazılar mevcuttur. Bu telgraf ve yazılar TBMM Arşivi'nde yer almaktadır.³⁸ Bu makalede örneklerine yer verilen telgraf ve yazılar içerisinde, devlet liderlerinin gönderdikleri ağırlıktadır: Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt, Almanya Şansölyesi Adolf Hitler, Avusturalya Başbakanı Joseph Lyons, Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrun, İspanya Cumhurbaşkanı Manuel Azana, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzâde, Letonya Cumhurbaşkanı Karlis Ulmanis, Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen, Estonya Cumhurbaşkanı Kostantin Paets, Polonya Cumhurbaşkanı İgnacy Moscicki, Suriye Cumhurbaşkanı Haşim el- Attasi, Meksika Cumhurbaşkanı Lazaro Cardenas, İtalyan Kralı III. Vittorio Emanuele, Arnavut Kralı Ahmet Zogu, Norveç Kralı Haakon, Mısır Kralı I. Faruk, Irak Kralı Faysal, Ürdün Kralı Abdullah, Yugoslav Kralı Paul, Sudan Arabistan Kralı Abdülaziz, Bulgar Kralı III. Boris, İsveç Kralı V. Gustav, Lüksemburg Grand Düşesi Charlotte, Romanya Kralı II. Carol, Macaristan Kralı Naibi Horthy Regent, Afgan Kralı Amanullah Han, Luksemburg Kraliçesi Charlotte, Japon İmparatoru Hirohito, Japon Prensi Noboyoto Takamatsu.

Meclis Başkanlığı'na gönderilen telgraf ve yazılar içerisinde senato başkanları, belediye başkanları, meclis başkanları ve milletvekilleri de yer almaktadır: Hatay Millet Meclisi Başkanı Abdülğani Türkmen, İsviçre Konfederasyon Başkanı Baumann, Bulgar Meclis Başkanı Stoicho Mochanov, Almanya Meclis Başkanı Hermann Göring, Azerbaycan Milli Heyet Başkanı Mir Yakub Mehdiyev, İtalyan Meclisi Başkanı Kont Galeazzo Ciano, Selanik Belediye Başkanı Mercouriou.

Yurtdışında görevli elçi ve konsoloslardan çok sayıda taziye telgrafı gelmişti: Prag Elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Afganistan Elçisi Memduh Şevket Esenal, Atina Elçisi Ruşen Eşref Ünaydın, Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baybur, Moskova Büyükelçisi Aziz Zekâi Apaydın, Bern Elçisi Hasan Vasfi Menteş, Brüksel Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray, Budapeşte Elçisi Behiç Erkin,

³⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, V.Devre, Cilt:28, İçtima:4, TBMM Yayınları, Ankara, s.60-70.

³⁸ Kataloğu inceleme imkânı tanıyan TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Katalogdaki telgraf ve yazıların tercümesinde Bilal Şimşir'in **10 Kasım Günü** adlı eserinden yararlanmıştık. Atatürk'ün cenaze merasimine ait fotoğraflar konusunda bkz. Ramazan Çeltik, **Ebedi Şefimiz Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'daki Cenaze Töreni Albümü**.

Belgrat Elçisi Ali Haydar Aktay, Tahran Büyükelçisi Enis Akaygen, Tiran Elçisi Hulusi Fuad Tugay, Japonya Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Varşova Büyükelçisi Ahmet Ferit Tek, Lahey Büyükelçisi Ahmet Cevad Üstün, Filibe Konsolosu Fevzi Kortan, Frankfurt Fahrî Konsolosu Niyazi Ropal, Hamburg Konsolosu Ömer Miyman.

Dünyanın farklı ülkelerinde bulunan Türk gruplarından ve dayanışma birliklerinden birçok taziye telgrafi alınmıştı: Lozan'daki Türk öğrencileri, Geneve'deki Türk öğrencileri, Bulgaristan'daki Türk cemaati, Hayfa'daki Türkler, Finlandiya Türkleri Birliği, Danimarka Türk Hristiyanları, New York Türk Yardım Kurulu, Kıbrıs Türkleri, Kumanova Türk Gençliği, Japonya-Türk Dostluk Cemiyeti Başkanlığı, Berlin Türk Kulübü Başkanlığı, Hindistan Kızılay Cemiyeti, Helsinki-Finlandiya İslam Topluluğu, Güney Afrika Müslümanlar Birliği, Almanya Müslüman Birliği, Kenya Müslümanları, Hollanda Müslüman Komitesi, Penang Müslüman-Türk Birliği, Tanzanya İslam Cemaati, Hintliler Sosyal Reform Cemiyeti Başkanlığı, Bükreş Kadınlar Cemiyeti.

Sonuç

1938 senesi dünya tarihi açısından bir anlamda son barış yılıydı: Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde, Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde totaliter/askeri rejimler kurulmuş ve yakında çıkacak büyük bir savaşın hazırlıkları tamamlanmıştı. Bu süreçte sivil üstünlük zayıflamış ve devletin en üst kanun yapıcı kurumu olan parlamentolar ardı ardına feshedilmişti. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye'de parlamenter sistemin sürekliliği sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bu konu, Cumhuriyet Türkiye'sinin yurtdışındaki algısını belirleyen ana noktalardan biriydi.³⁹ Atatürk sürekli açık tutulan bu parlamentoda yaptığı birçok konuşmalarda, barış ve iyi ilişkilerin içtenlikle izleneceği, uluslararası ilişkilerde dostluklara bağlı ve hiçbir ülkeyi karşısına almayan açık ve dürüstçe hareket edileceğini vurgulamaktaydı.⁴⁰

³⁹ Atatürk'ün konuşmalarında yer verdiği barış içerikli kelime gruplarından bazıları şunlardı: "*Sulha nail olmak, sulhun akdi, sulhiyemiz, sulhu temin etmek, sulh müzakerati, sulh meselesi, sulh ve selâmet, sulh ve sükûn, sulh ve müsâlemet, sulhen hukukumuzu temin etmek, sulhperveriz, sulhun teessüsünü görmek, sulh ve münasebat, sulh yapmaya hazırız, sulhu imzaya hazırız, sulh için, sulhperver bir his, sulhperverane bir siyaset...*"Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, (Açıklamalı Dizin İle)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Baskı: Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s.9-555.

⁴⁰ **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, s.191.

Türkiye'nin 1930'larda uluslararası hukuku önemsemesi dünya siyasetindeki güvenilirliğini arttırdı. Yurtdışıyla ilişkilerin kuvvetlendirilmesi için farklı ülkelerde temsilcilikler açıldı.⁴¹ Bunun yanında birçok devletle dostluk temelinde anlaşmalar imzalandı.⁴² Atatürk'ün iç siyasette parlamenter sistemi, dış siyasette ise uluslararası barışı savunması, yurtdışındaki itibarı arttırdı.⁴³ 10 Kasım'da vefat ettiğinde, Meclis Başkanlığı'na dünyanın her yerinden taziye telgrafları ve yazılar geldi.⁴⁴ Kimisi için başarılı bir komutan, kimisi için yeni devletin demokrat lideri, kimine göre iki savaş arası dönemin en centilmen ve dostluğuna en fazla güvenilir devlet adamıydı. Anlaşıldığı üzere elde ettiği itibar sadece devlet başkanlığı ile sınırlı kalmayıp, temsil ettiği değerler bütününe hepsini birden kapsayan bir özneye dönüşmüştü: Parlamenter Modern Türkiye Cumhuriyeti.

⁴¹ 1923-1950 döneminde yurtdışında açılan diplomatik temsilcilikler şunlardı: Azerbaycan 1920, Afganistan 1920, Gürcistan 1920, İtalya 1920, Sovyet Rusya 1921, Fransa 1921, Yunanistan 1923, Romanya 1923, İran 1923, İngiltere 1924, Polonya 1924, Almanya 1924, Belçika 1924, Macaristan 1924, Mısır 1925, Danimarka 1925, Çekoslovakya 1925, Japonya 1925, Avusturya 1925, İsveç 1925, Arnavutluk 1925, Hollanda 1925, Hicaz-Necid 1926, İsviçre 1926, Etiyopya 1926, Yugoslavya 1926, Suudi Arabistan 1926, Bulgaristan 1926, ABD 1927, Irak 1928, İspanya 1929, Çin 1929, Letonya 1929, Brezilya 1929, Meksika 1935, Estonya 1935, Şili 1936, Arjantin 1938. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Cumhuriyet'in Barışçı Dış Politikası Üzerine", **Cumhuriyet Kazanımları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s.81-82; Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine", **Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006 Ankara)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.459-485; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt:2-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

⁴² 1923-1950 döneminde Türkiye'nin dostluk anlaşması imzaladığı devletler şunlardı: Afganistan 1921, Sovyet Rusya 1921, Ukrayna 1922, Polonya 1923, Arnavutluk 1923, Macaristan 1923, Avusturya 1923, Almanya 1924, İsveç 1924, Hollanda 1924, İspanya 1924, Çekoslovakya 1924, Estonya 1924, Finlandiya 1924, Letonya 1925, Danimarka 1925, Norveç 1925, İsviçre 1925, Bulgaristan 1925, Yugoslavya 1925, SSCB 1925, Şili 1926, İran 1926, Fransa 1926, İngiltere 1926, Arjantin 1926, ABD 1927, Meksika 1927, Brezilya 1927, Afganistan 1928, Uruguay 1929, Suudi Arabistan 1929, Fransa 1930, Litvanya 1930, Yunanistan 1930, İran 1932, Romanya 1933, Yugoslavya 1933, Çin 1934, Mısır 1937. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Cumhuriyet'in Barışçı Dış Politikası Üzerine", **Cumhuriyet Kazanımları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s.86-87.

⁴³ Yurtdışındaki gazetelerdeki Türkiye haberleri Mustafa Kemal'le özdeş tutularak verilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, "The New York Times'ın Gözünden Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Sosyal Hayat", **Journal of Human Sciences**, 13/3, 2016, s.4748-4763.

⁴⁴ Ankara'da düzenlenen cenaze törenine, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, Irak, İran, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi ülkelerden gelen temsilciler katıldı. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

II. Resmi Yayınlar

TBMM Albümü 1920-1950, Cilt:1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

TBMM Binaları, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, V.Devre, Cilt:27, İctima:4, TBMM Yayınları, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, V.Devre, Cilt:28, İctima:4, TBMM Yayınları, Ankara.

Düster, Üçüncü Tertip, Cilt:1, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

III. Kitaplar

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Baskı: Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

BELGE, Murat, **Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

ÇELTİK, Ramazan, **Ebedi Şefimiz Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'daki Cenaze Töreni Albümü**.

ÇOLAKOĞLU, Nuri Mehmet, **Kasım 1938, Dünya Basınında Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

GÜNEŞ, İhsan, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

HOBSBAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl, Aşırılıklar Çağı (1914-1991)**, Çeviren: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

- LİNZ, Juan Jose, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çeviren: Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.
- MANN, Michael, **Faşistler, Faşizm İncelemeleri**, Çeviren: Ulaş Bayraktar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- MAZOWER, Mark, **Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk**, Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık, 1964.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri**, Hayat Yayınları, Tifdruk Matbaacılık, 1966.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt:2-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.
- ŞİMŞİR, Bilal, **10 Kasım Günlüğü**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014.
- TAYLOR, A.J.P., **İkinci Dünya Savaşının Kökenleri**, Çeviren: Hakan Abacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- TOPRAK, Zafer, **Bir Yurttaş Yaratmak: Muasır Bir Medeniyet İçin Seferberlik Bilgileri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- TURAN, Murat, **CHP Yönetiminin Dünya Partiyile İlişkileri -Yaklaşım, Yöntem ve Tercihler- (1923-1950)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2017.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012.

IV. Makaleler

- "Almanya Ren Bölgesini İşgal Etti", **Ayın Tarihi**, 1-31 Mart 1936.
- ÖZBİL, Alev, "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının Cenaze Merasimleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt:11, Sayı:22 İstanbul, 2012, s.23-61.
- NİTTİ, Francesco, "Demokrasiye Hücumlar", **Fikir Hareketleri**, Yıl:4, Cilt:8, Sayı:191, 19 Haziran, 1937, s.129-131.
- ŞAHİN, Mustafa, "The New York Times'in Gözünden Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye' de Sosyal Hayat", **Journal of Human Sciences**, 13/3, 2016, s.4748-4763.

ŞİMŞİR, Bilâl N., "Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine, Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk", **Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006 Ankara)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.459-485.

ŞİMŞİR, Bilâl N., "Cumhuriyet'in Barışçı Dış Politikası Üzerine", **Cumhuriyet Kazanımları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, 2014, s.81-82.

TOPRAK, Zafer, "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946", **Toplum ve Bilim**, Sayı:100, Bahar, 2004, s.84-99.

UYAR, Hakkı, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Sayı:64, Nisan 1999, s.21-31.

UZUN, Hakan, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:43, Ankara, 2009, s.531-5.

EKLER

Ek-1



1935-1946 döneminde TBMM Başkanlığı yapan Abdülhalik Renda.

Ek-2



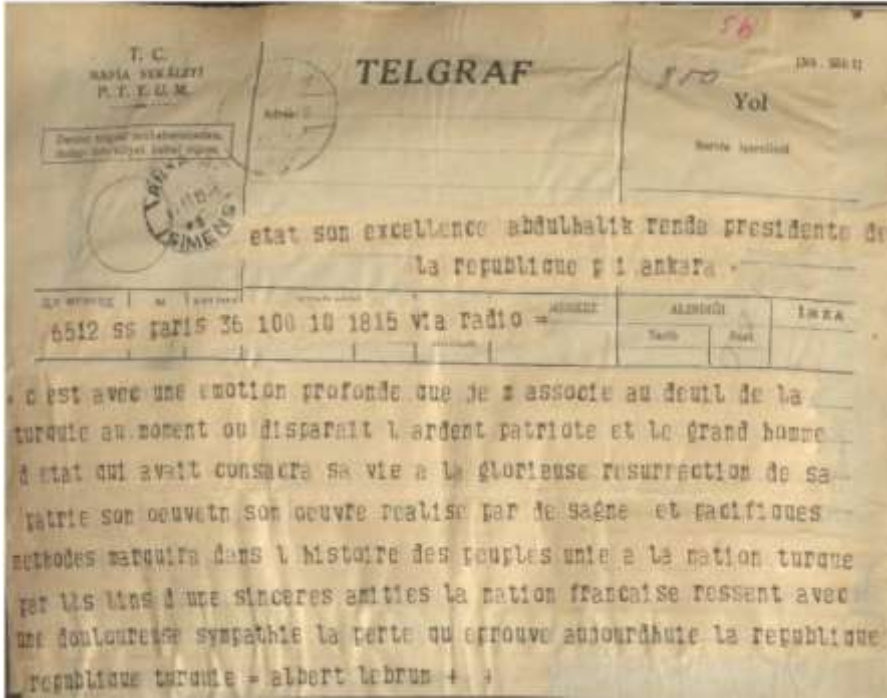
10-15 Kasım 1938 tarihli taziye telgrafları ve yazılar doğrudan TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'ya gönderilmekteydi.

Ek-3

T. C. MUSTAFA VEKÂLETİ F. T. Y. U. M.		TELGRAF				Yol	
Devlet telgraf müdürlüğünden Kısmi (M. 10/10) ve tam zaman		Adres: _____				Mevki (İspatlı)	
His excellency Şehidî Mehîkî Renda Provisional President of the Republic of Turkey Ankara							
ULUS MÜDÜRÜ	ŞİF	KELİME	YERLEŞİM	SİGNE	ORTA MÜDÜRÜ	ALINMIŞ	İMZA
6294							
the white house washington district columbia 17 54 10 2200 - 3 Eastern Standard -							
- I have learned with sincere sorrow of the death of His excellency Kemal Atatürk the president of the Turkish Republic whose devotion to his country won for him the respect of the entire world the American people join with us in an expression of the deepest sympathy in the passing of his excellency							
T. C. MUSTAFA VEKÂLETİ F. T. Y. U. M.		TELGRAF				Yol	
Devlet telgraf müdürlüğünden Kısmi (M. 10/10) ve tam zaman		Adres: _____				Mevki (İspatlı)	
T. C. M. 10/10							
ULUS MÜDÜRÜ	ŞİF	KELİME	YERLEŞİM	SİGNE	ORTA MÜDÜRÜ	ALINMIŞ	İMZA
			Tarih	Saat		Tarih	Saat
- franklin d roosevelt -							

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt'in telgrafı:
 "Ömrünü ülkesine adanmış bir kişi olarak tüm dünyanın saygısını kazanan Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün ölümünü derin bir üzüntüyle öğrenmiş bulunuyorum. Amerikan halkı da benimle birlikte ekselanslarının ölümünden duyduğunuz derin acıyı paylaştığını ifade etmektedir."

Ek-4



Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrun'un telgrafı:

“Vatanının muzafferane bir şekilde yeniden hayata kavuşturulması davasına ömrünü adanmış olan o tutkulu yurtsever ve büyük devlet adamının aramızdan ayrılmış olduğu bu anda Türkiye'nin kederini derin hislerle paylaşıyorum. Onun temkinli ve barışçı yöntemlerle gerçekleştirmiş olduğu eser, halkların tarihine damgasını vuracaktır. Türk Milletiyle samimi dostluk bağlarıyla birleşmiş olan Fransız Milleti, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin uğradığı kaybı üzüntüyle paylaşmaktadır.”

Ek-5

TELGRAF

(14. 10. 19) Yol

T. C. HAKIA VUKUATI P. T. T. U. M.

Adres: _____

Seiner excellenz des presidenten der grossen nationalversammlung der türkischen republik berlin ghöl keltik rende ankara

2382 - Berlin 2/293 74/83 10 19 kasselant vlet

- tiefbewußt spreche ich fuerer excellenz der grossen nationalversammlung aus den gesamten türkischen volk weis und des deutschen volkes einheitsliebendes mitgefuehlensvollständiges abmitleidens statueres des presidenten der türkischen republik aus in ihr ist sie grosser soldat für genialer genialer staatsmann und eine geschichtliche personlichkeit dahingedanger in der richtung des neuen türkischen

TELGRAF

(14. 10. 19) Yol

T. C. HAKIA VUKUATI P. T. T. U. M.

Adres: _____

reiches hat sich statueres ein genwuel gesetz dassur bestand sie generationen unbedauernd wird - adolf hitler deutscher reichskanzler

Almanya Şansölyesi Adolf Hitler'in telgrafı:

“Ekselanslarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sayın üyelerine ve tüm Türk Halkına, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü dolayısıyla kendim ve Alman Ulusu adına en içten taziyetlerimi sunarım. Kendisi büyük bir asker, dâhi bir devlet adamı ve tarihe geçecek bir kişiliktir. Yeni Türk Devleti'nin kurulmasında büyük rol oynadı. Atatürk, eserleriyle nesiller boyunca hatırlanacaktır.”

Ek-6

Telsiz telgrafname

86

İlk nokta	No.	Kelime	Tarih	Saat	Radyo tarihi

LEE

S WARSZAWA 107 62 10 1913 ETAT

APPREHANT AVEC UNE VIVE EMOTION LA MORT DU PRESIDENT KAMAL
ATATURK CHEF GLORIEUX DE LA NATION TURQUE ! ADRESSE A VOTRE
EXCELLENCE L ; EXPRESSION DE MA TRES SINCERE SYMPATHIE LE
PEUPLE POLONAIS TOUT ENTIER PREND UNE PART PROFONDE ET
CORDIALE A LA GRANDE DOULEUR DE LA TURQUIE = IGNACE MOSCICKI

2210/J SPL

Devlet telgraf mübaheretinden dolayı hiç bir mes'uliyet kabul etmez. N/ümara: 220

Polonya Cumhurbaşkanı Ignacy Moscicki'nin telgrafı:

“Türk Milleti'nin şanlı komutanı ve Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün üzüntüyle haber aldığım vefatı münasebetiyle ekselanslarına taziyelerimi bildiririm. Bütün Polonya Halkı, Türkiye'nin matemine katılmakta ve acısını paylaşmaktadır.”

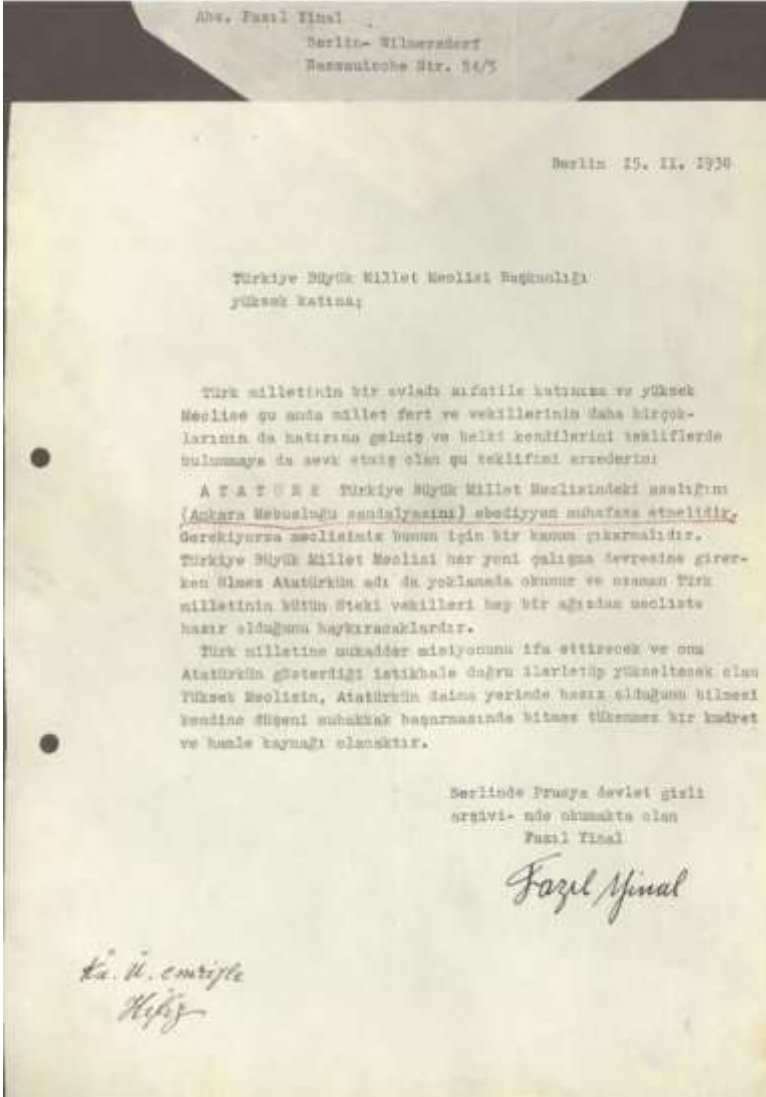
Ek-7



İsviçre Konfederasyon Başkanı Baumann'ın telgrafı:

“Çağdaş Türkiye'nin hayret verici sıçrayışını dehasına borçlu olduğu Ekselans Kemal Atatürk'ün acı ölüm haberine derinden üzülmüş olarak, Türk Milletinin büyük acısını yürekten paylaşan İsviçre Halkının da duygularına tercüman olan Federal Konsey'in heyecanlı taziyetlerini kabul buyurmanızı rica ederiz sayın başkan.”

Ek-8



Atatürk'ün vefatından sonra bir takım öneriler ortaya kondu: Ankara'nın isminin Atatürk olarak değiştirilmesi, Atatürk'ün vefatıyla boş kalan Ankara milletvekilliğine yeni birinin seçilmemesi, Meclis'in her yoklamasında Ata-
türk'ün isminin okunması gibi.

Ek-9



Bugün kullanılmakta olan TBMM'nin üçüncü binasının inşa kararı bizzat Atatürk tarafından alındı ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda tarafından gerekli işlemler başlatıldı.